

*Egy tallérből kettőt ver,
ezüst, arany, egyre megy,
csak ráolvas egyszer egy
bűvös varázsigével.*

*Pörölye nehéz, de
némán hulló.
Lágy az üllő,
de kitart egészbe.*

*Sárga fémből tésztát gyur,
vigyázva keveri, óva kavarja,
leves a teteje, zsiros az alja,
mint a turó íróstul.*

*Zafirkóvel körülrakja,
főlös levét elfolyatja,
aranytojás, szép kerek,
a tarsolyt így tölti meg.*

*És milyen imákhoz ért?!
Minap erre járt,
s üszögből csinált
gyűrűt és aranyfüzért.*

*Pusztá kézzel vesz ki
kemencéjéből lobogó lángot,
tüzes fény fűrészi
őt és a sok aranyszilánkot.*

*...Sok csodája miatt kapott
nyolc évet és négy hónapot.*

PAPRIKAJANCSI ÉS TÁRSAI

(Vannak-e hagyományos magyar „mimusz“-alakok?)

Írta: HÁY GYULA

A színháznak nem mindig volt az a szerepe, mint manapság a legtöbb helyen, ahol a társadalom nagy kérdéseit elburkolja, agyonbeszéli. Az antik görög drámairodalom azáltal érte el évezredek folyamán túl nem szárnyalt magaslatát, hogy éppen a társadalom nagy, legnagyobb kérdéseit tárgyalta nyíltan, sőt az elképzelhető legnagyobb nyíltsággal ünnepélyes, monumentális formában.

De a nagy társadalmi problémák, az antik világ alapjait illető kérdések, amelyekből a nagy görög tragédiák és komédiák a témáikat vették, nem töltötték be teljességgel a görög ember érdeklődési körét. Maradt még a nagy kérdéseken belül, azok perifériáján száz meg száz apró-cseprő napi probléma: kis küzdelmek, csekély horderejű viták és a társadalom bírálata muló viszonyok, pillanatnyi jelentőségű személyek, divatok, szokások, botrányok és más efélék fölött. Világos, hogy egy annyira eleven, legjobb korszakaiban az étellel annyira szoros kap-

esolatot fenntartó művészet, mint a színházé ezekből a vitákból, ebből a kritikából is kivette a maga részét. Csakhogy ez egészen más formában, más eszközökkel és más külsőségek között folyt le, mint a nagy problémákat tükröző nagy színházi irodalom, nagy színházi művészet.

Nem a kőből épült pompás amfiteátrum volt a hazája ennek a tiszavirág-életű művészetnek. Ahol a legsűrűbben nyüzsgött az ember-tömeg, vásártereken, a városok szélén, rosszhírű uccákban ácsolták össze az antik színház ismert formájához semmiben sem hasonló faállványukat ezek a színházak, ahol a színjátszás antik törvényeinek fittyet hányva, az antik dramaturgia szabályaival mit sem törődő szerzőik szkeccszerű darabjait rögtönzésekkel zsufolva, varieté számokkal tarkítva, illetlen kosztümökben, trágárságoktól csöpögő, szójátékokkal teli nyelvezettel leginkább harsogó sikert — de esetleg éppoly hangos nemetszést — aratva, előadták.

Ezt a különös színpadművészetet a színház történelem *mimusz* néven ismeri (a valóságban vidékek és korok szerint változva nagyon sokféle neve és nyilván ugyanannyi stílusváltozata is volt.)

A *mimusz* mindenben elütött a korabeli klasszikus színházi irodalomtól és művészettől. Színhely, idő és cselekmény egységének nyoma sem volt a *mimusz*ban, a kórust — az antik drámai irodalomnak ezt a fontos elemét — nem alkalmazta, az antik dramaturgia bölcs mérséklését a szereplő személyek számát illetőleg nem ismerte és annyi személy felléptetését engedte meg magának, amennyi éppen jólesett (persze nem mintha olyan nagy személyzete lett volna a *mimusz* színpadnak, hanem mert a mellékszerepek játszói minden skrupulus nélkül öltözködtek át minden pillanatban, úgy hogy akárhány szerepet játszanak, ahogy *Zuboly* szeretné a *Szentivánéji átkomban*.) És végül: míg a nagy színházban nőnek nem volt szabad fellépnie és a női szerepeket is férfiak játszották, addig a *mimusz* színpadán ott ágáltak, ugráltak a *mimusz*-színésznők és mint aranyszáju Szent János egyházatya dörgedelmes kritikájából láthatjuk (de amugyis gondolhatnók) nem éppen ők voltak a legszemérmetesebb tagjai a *mimusz*-társulatoknak.

Ennek a nagyon másodrendű színházi művészetnek az irodalomtörténeti, színház történeti és politikai jelentősége nagyobb, mint első pillanatban gondolnók.

*

Tiszavirág-életű művészet a *mimusz*. Aligha lehetett akárha kétszer is ugyanazt a szöveget hallani a *mimusz* játszóktól. Mivel a *mimusz* éltető eleme az aktualitás és mivel a rögtönzésnek nincs benne határa, hát a napi események, pletykák, a legújabb viccek szépen naponta belekerültek a szövegbe, ha beleillettek, ha pedig nem illettek bele — akkor is.

De ez a tiszavirág-életű művészet egyben örökéletű művészet is. Ezt így kell érteni: mivel a *mimusz* a napi élet visszatükrözője, ezért a napi élet típusait viszi a publikum elé. A napi élet típusai közül azonban mindenkor kiemelkedtek bizonyos típusok, őstípusok, amelyek minden népnél, a legkülönbözőbb korokban — néprajzi és korszerű változásokkal — nagyjából azonosak. Mindenütt azok az alakok vonják magukra a művész és a publikum figyelmét — és válnak folytonosan visszatérő főalakokká —, amelyek különösen alkalmasak arra, hogy fellépésük élményeik, kalandjaik által a társadalom hibáit leleplezzék — az osztálytársadalom hibáit alulról nézve, plebejus szemmel nézve, kritizálják.

Hermann Reich, a mímusz legnevesebb kutatója, akinek már több, mint harminc évvel ezelőtt közzétett eredményei lényegükben ma is érvényesek, így sorolja fel a görög mímusz főtípusait: „tolvajok, rabszolgák, orvosok, matrózok, parasztok, halászok, pásztorok, vargák, tanítók, katonák, vámszedők, kocsmárosok, kerítők, vincellérek, rongykereskedők, kötélverők, altisztek, küldöncök, templomszolgák, pékek, kikiáltók, kapitányok, polgárasszonyok, kerítők, heférek, bábák és fulyáslányok.“

A plebejusi életnek ebből a tarka tömegéből azonban kiemelkednek egyes főtípusok: a szájhős katona, a magát ostobának tettető, de agyafurt szolga, a hiszékeny vidéki, az örökké felszarvazott férj, stb., stb., a világ vigjátékirodalmának mindenkor leghálásabb figurái, akik hagyományosan, a legkülönbözőbb korokban, a legkülönbözőbb nevek alatt és köztümökben mindig visszatérnek és meghálálják az írónak és művésznek, hogy foglalkozik velük.

Hermann Reich megrajzolta a legfontosabb mímusz alakok családfáját. Egyes főtípusok elterjedtsége korokon, országokon, világréseken át olyan meglepően nagy, hogy gondolni sem lehetett arra, hogy a típus egyik válfaja a másikkól minden esetben folytatólag, mintegy apáról-fiura szállva keletkezett, hanem úgy kell a dolgot látnunk, hogy a nép művészi teremtő-ösztöne itt is ott is megteremti ezeket a lényegükben azonos alakokat, mert mindenütt szüksége van rájuk a társadalom hibái ellen való vidám küzdelemben.

Reich családfája egyetlen egy magyar mímusz alakot jegyez fel: a *Paprikajancsist* (a *Hanswurst*, a *Kasperl*, a *Harlequin*, a *Petruska* és ki tudja még hány különböző nemzetségű édestestvérét). Ezzel azonban a magyar mímusz alakok kérdése távolról sincs elintézve.

Igaz, hogy a Paprikajancsi az az alak, aki a magyar nép szemében ma is föltétlenül színpadra való és a színházban — vagy a hőköm színházban — ma is nélkülözhetetlenek bizonyul. De a mímusz alak természetéhez tartozik, hogy nem marad mindig a színpadon, néha bevándorol a könyvbe, az ujságba, a pamfletba, a vicclapba — minden irodalmi műfajba, ahova beergedik; némely fontos válfaja nem is színpadon születik. Így hát a magyar hagyományos mímusz alakokat is, ha egyszer valaki alapsan, tudományosan kutatni fog utánuk (ennek a cikknek ez természetesen nem feladata) leginkább más irodalmi műfajokban fogja megtalálni. Minden esetben vágyódik azonban a mímusz figura a színpadra és az első kínálkozó alkalommal föl is toladodik oda, ha másképp nem, hát prózaművek vagy költemények dramatizálása útján.

*

Kövessük pár mímusz alak vándorlását, ha óriási ugrásokkal, nagy hézagokkal is, időn és téren át.

A régi kínai színház egyik legnépszerűbb figurája a *hazudozó katona* volt. Miután a kínai színpad bizonyos állandó ceremóniák közé ágyazza be a színjátszást, a mi szájhősünknek is juttat irónikusan egy bizonyos külörös megtiszteltetést: valahányszor fellép, mindig megjelenik alul a színpad tövében egy színházi szolga és egy lámpással az arcába világít, hogy a publikum jobban lássa a dicső harckeresőt. — A római mímusz és a mímuszból táplálkozó komédia egyik legjelesebb alakja a *miles gloriosus*, ugyancsak a hazudozó katona, — az olasz *commedia dell'arte* capitano név alatt lépteti föl, szóval rangot kapott, vagy hazudott egyet magának — nem nehéz megtalálni a családfa folytatását Németországban *Münchhausen báróban*, Magyarországon *Hárty*

Jánosban, csak éppenhogy ez utóbbiak nem, mint színpadi figurák születtek.

A régi India egy különös drámai műfajt művel: az árnyképszínházat. Az árnykép dramaturgiának egyik legkedveltebb alakja, a *Vidusaka* (annyi, mint: szitkozódó) volt. Vidusaka később lejött az árnykép vásznáról és az indiai színpad nélkülözhetetlen típusa lett. Főjellemvonása, hogy együgyűnek teteti magát, de mindig talál rá módot, hogy véleményét alaposan megmondja. És mivel a verekedés minden idők mimuszainak jellemző cselekmény-eleme, hát a Vidusaka sem marad meg a szitkozódásnál. — A görögkori mimusz főalakja a *Kopasz*, majdnem teljesen azonos a Vidusakával — Törökországban újból találkozunk az árnyképszínházzal. Főalakja, *Karagöc* pompás, sokoldalú, szellemes, nemzeti változata a Vidusakának, illetőleg a Kopasznak. — Az új görögöknél a Karagöcből *Karaghücüs* lesz és valóságos nemzeti hőssé válik, mert a török elnyomók ellen küzd vidám eszközökkel, felületéssel, nem szószertint értett kívánságok szószertinti teljesítésével, a neveltség gyilkos fegyverével. Említsük csak a legújabb sarját ennek a népes családnak: Hasek *Svejkjét*. És ne feledkezzünk meg egy közeli rokonról az oldalágon: *Ludas Matyíról*.

A római mimusz állandó típusa volt a *vidéki*, aki Róma városában mulatságos viszontagságokba keveredik, nevetségessé válik, de a józan ész kritikájával mégis ő leplezi le a városi élet visszásságait. — Nem ismerünk rá a *Peleskei Nótárius-ra*?

Amint ebből a néhány példából is láthatjuk, a mimusz alakok újra meg újra belekeverednek a magas színvonalú értékes irodalomba, azt gazdagítva, a költőnek hálás anyagot szolgáltatva realiztikus típusok alkotására. A legklasszikusabb példa erre *Sir John Falstaff*. Reich kimutatja, hogy a *Windsori vig nökben* egyetlen vezető motívum sem fordul elő, amit Shakespeare nem hagyomány útján örökségképpen kapott és ami közvetve vagy közvetlenül nem ősrégi mimusz elemekre vezethető vissza. Így bizonyul Shakespeare (nemcsak ez egy alkalommal) a népköltészet, mégpedig nemcsak az angol nép, hanem Európa számos népe költészetének méltó nagy öröksének, aki fönntartás nélkül belekapcsolódik a népi alkotás nagy egészséges vérkeringésébe és ezáltal marad örökké friss, örökké termékeny. Ugyanezt mondhatjuk kisebb-nagyobb mértékben mindazokról a költőkről, akik tudva vagy tudtukon kívül mimusz elemeket dolgoztak fel, mimusz alakokat nemesítettek realiztikus irodalmi típusokká.

A másik fontos tulajdonsága a mimusz alakoknak, amint már ebből a néhány példából is láthatjuk, hogy — amennyiben nem színpadon születtek, — hát törekszenek a színpadra. Valamennyi itt megemlített alakot legalább egyszer, de leginkább többször is dramatizálás útján színpadra vitték már. Hogy az így keletkezett színdarabok mégsem lettek mimusz darabok és nem fejtették ki azt a hatást egészen széles néprétegekre, amit a mimusz ki tud fejteni, annak mélyenfekvő társadalmi és politikai okai vannak, olyan okok, amik egy eleven mimusz mozgalom keletkezését megakadályozzák, a mimusz színpadra alkalmas alakot a hivatalos színpad neki alkalmatlan korlátai közé szorítják. A mimusz eleme a szabadság, ezért a mimusz, a maga speciális elnyomóra igen veszedelmes eszközeivel minden körülmények között a szabadságért harcol. Olyan korban, amikor a tőkés termelési rend egyoldalúsága a nép művészi alkotóerejét annyira lecsökkenti, hogy egy ilyen szociális népi műfaj kitermelésére nem futja már, másrészt meg a művészeket annyira elválasztja a néptől, hogy az a fönntartás nélküli be-

kapcsolódás a népi alkotás vérkeringésébe, ami a mimusz életéhez okvetlenül szükséges, lehetlenné válik, ilyen időkben nem keletkezhet mimusz mozgalom. Így hát a mimusznak mindaddig nincs talaja, míg a lekötött rétegek öntudatosodása folyamán művészi teremtőerejüket is nem sikerült regenerálniuk és míg ennek a fejlődésnek a folyamán a művészek újból fel nem fedezték örök ifjuságuk titkát, a nép vérkörébe való bekapcsolódásukat.

A mimusz alak nem elégszik meg és nem elégedhetik meg avval, ha egyszer egyetlen szindarabban viszik a szinpadra. Ujra meg újra, szériaszerűen akar fellépni, mint régi ismerős akar a publikum szeme elé kerülni, régi rokonszenveket vagy ellenszenveket érvényre juttatni. Csak így van értelme az életnek, így válhat a társadalmi visszasságok állandó ellenőrévé.

Ebből következik, hogy a mimusz alaknak nincs életrajza. Életének egyik és másik epizódja között nincs logikus összefüggés. Gondoljunk csak korunk legnagyobb és alighanem minden idők egyik legjelentékenyebb mimusz alakjára: *Charlie Chaplinre*. Ha valaki végignézte az összes Chaplin-filmeket, képes-e összeállítani a Charlie-figura, mint költött alak életrajzát? Nem, a viselt dolgai nem illeszthetők össze folyamatos biográfiává. Sir John Falstaff csak három darabban fordul elő, de élményei mégsem hozhatók időrendileg és földrajzilag maradék nélkül egy biográfiai fedél alá. A mimusz alakkal nem eshet olyasmi, ami bármilyen más történet a jövőre kizárna. Cselekedeteinek csak a maga tipikus egyéni jelleme szab korlátot és annak viszonya a társadalmi állapotokhoz. Ha például a mimusz alaknak szerelmes a természeté, mi sem gátolhatja abban, hogy minden darabban újra meg újra beleszeressen abba a lányba, akit már iksszer szeretett és feleségül vett, vagy éppen nem vett.

A mimusz figura még a saját halálát is túléli. Charlie az egyik egyfelvonásos filmje végén a vízbe fullad, de nem hiszem, hogy egyetlen néző is arra a gondolatra jött volna, hogy nem lesz már több Chaplin-film, mert hisz a főszerep befejeződött. Viszont Rómeó és Julia halála után egyetlen épeszű néző sem kérdezheti, hogy vajjon lesz-e még egy további darab Rómeoról és Juliáról. Ez a minden akadályt legyőző szériaszerűség egyik vezérelve és iratlan törvénye a mimusznak.

A népszerű társadalmkritika alkotta és szériaszerű epizódokban megjelenő alakoknak a magyar irodalomban nem csekély a száma. De mivel mimusz szinpad az említett okokból nincs, hát másutt húzódnak meg. Gondoljunk csak a *Borsszem Jankó* állandó alakjaira, *Toljás Dávidra*, *Sejfensteiner Salamonra*, *Bukoviny Abszenciásra*, báró *Weneshegyire*, *Kotlik Zirkabellára* és számos társukra; gondoljunk *Göze Gábor* pompás figurájára meg a környezetére, *Durbints sógorra*, *Kátsa cigányra*, a pesti urra és a többiekre. Mindezek — éppugy, mint az előbb említett nem szériaszerűen megjelent, de karakterükénél fogva ilyen megjelenésre alkalmas alakok (*Háy János*, *Peleskei nótárius*, *Ludás Matyi*, stb., stb.) — bármely pillanatban el tudnák foglalni helyüket népszerű könnyűkezü, gyilkosan neveltető kis szinpadokon.

Bizonyos mértékig itt-ott fel is ütötték a fejüket hasonló alakok a magyar kabarészinpadon. Így vagy husz év előtt a *Gábor Andor* Pufija, meg a *Nagy Endre* egyes állandó alakjai (Salamon-Szenes), de ezeknek hiányzott a méregfoguk, ami nélkül pedig nem mimusz a mimusz. (Hasonlóképpen az utolsó években nagy népszerűsége került *Hacsek és Sajó*. A szerk.)

A mimusz természeténél fogva közéleti (politikai) művészet. Olyan korokban, amikor a hivatalos nagy színpad maga is közéleti szószék volt (pl. az antik Görögországban) a mimusz hatáskörébe az apró-cseprő problémák, a politikai és társadalmi élet csirkepörei jutottak. Számos más korban azonban a nagy színpad nem tekinti feladatának, hogy a nagy politikai kérdéseket tisztázza, inkább, hogy összezavarja vagy legalábbis mellőzze. Ilyen időkben aztán a mimusz jelentősége mint egyetlen közéleti harcos színpadi formáé nagyon emelkedik. Így pl. a keresztényüldözések idején a régi Rómában.

Fel van jegyezve, hogy a kereszténység egyik vértanúja *Szent Genéziusz*, amíg élt színész volt, mégpedig nem valami finom színházban, hanem a mimusznál. A közönség nagyon szerette, különösen egy képessége miatt, t. i., hogy nagyon híven tudta a nyavalyatörést utánozni. Ezért aztán időszámításunk 303. évében bekövetkezett erőszakos halála és az arra következő szenttéavatása óta a nyavalyatörés csodaszerű gyógyítását várják tőle a hívek. Ez a színész titokban keresztény volt, tagja az ősi keresztények illegális szervezetének, készen arra, hogy meggyőződését ha kell, mártírhálállal tanúsítsa. Az alkalom nem maradt el. A társulat egyszer Diocletianus császár jelenlétében léphetett fel egy a keresztényeket gunyoló darabban. Am Genéziusz, a színész, a nyavalyatörés magysikerű ábrázolója, a darabban, amelyben a keresztényt játszotta, a nevetséget eltűrte és parodizált ceremóniákkal keresztrefeszítésre ítéltetett, egyszerre térdre vetette magát és kinyilatkoztatta, hogy ő valódi keresztény, mire a császár valódi keresztrefeszítésre ítélte, amit azon nyomban a színpadon végrehajtottak. Tettének bizonyára nagy volt a tömeghatása, arra vall szenttéavatása és hogy a történetét rögtön följegyezték.

A francia vásári komédiásokról, mint politikai harcos trüppokről, küzdelmükről, üldöztetéseikről, találékonyságukról bőséges adataink vannak.

Karaghiozisról, mint a görög nemzeti szabadság harcosáról már szólottunk. A példának, amelyekben a mimusz közéleti állásfoglalása egyértelműen megállapítható se szeri se száma, hát még azoknak ahol a közéleti tendencia ugyan megvolt, de ma már nem ismerhető fel.

Biztosra vehetjük, hogy a népek mostani általános küzdelme folyamán, amit különböző országokban, különböző viszonyok közt, különböző eszközökkel társadalmi és nemzeti céljaikért folytatnak, itt is ott is újra meg fognak születni bizonyos olyan formái a közéleti színházművészetnek, amelyek a mimusz gyűjtőfogalma alá tartoznak. Biztos, hogy annak a számos változatban és más és más nevek alatt megjelenő könnyű, mozgékony színházi irodalomnak és színművészetnek, amelyekről mimusz néven ír a szakirodalom, leghasznosabb tulajdonságai egy új népszerű harcos könnyű-művészetben vissza fognak térni.

A magyar népnek kétségtelenül nagy az érdeklődése a színházi teljesítmények iránt. Ujra meg újra keletkeznek, különösen a városi dolgozók körében, kisebb-nagyobb színjátszó trüppök. De ezek — legalábbis a legutóbbi időkig — nem is tettek kísérletet annak a jelentékeny örökségnek, amelyről itt csak azt mondtuk meg, hogy körülbelül hol kell keresni, az értékesítésére. Szaváló és mozgás kórusaikban tulságosan a német minta után mentek és nem vették észre, hogy ez a sűrűvérű, extázisos, handabandázó stílus Németországban nem a mélyréteg valódi stílusa, hanem egy mondvacsinált kispolgári kotyvalék, ami éppen a valódi népi, kisszínpadi művészet keletkezését akadályozta.

Be kell látnunk, hogy egy jól megpaprikázott, ügyesen szótt cselekményű szkeccs (a cselekmény szövésehez a világ minden hagyomá-

nyos vigjátéki cselekménye eleme rendelkezésre áll) mondjuk Göre Gáborról és a Kátsa cigányról vagy Hány Jánosról, vagy Ludas Matyiról (de persze új, aktuális viselt dolgokkal) többet használ, mint a legzengzetesebb szavalókórus minden másodkézből vett mozgásművészetével.

FODOR JÓZSEF: VERSEK

NEM LESZ JÓ!

*Ebből nem lesz jó-elégség
A számodra, hidd nekem.
De lelkem, fáradva, nem tép
Több zok-szót; vak, balga népség,
Csináld hát: de nélkülem!*

*Mi jön, mint vad idegenség,
Mérd már, bús, gúnyos szemem.
Sípjuk, játék mellé, tessék,
Hév, erény, gaz, kötelesség —
De enyém az életem!*

„VILAGVALSÁG“

*Öreg erdőn elheverve,
Vad napoknak ijedelme,
Nagy gazoknak gerjedelme
Nyargal át a fejemen.
Nyüzsg B, tudjuk semmi elve,
Kotylik X úr kofa nyelve,
Z, bitangok fejedelme,
Kapa-kasza-fáj elem.
Kupak ötlet, sörös elme,
Kujon ujjak kártyaverme,
Cinkos buták baj-szerelme:
A világtörténelem!*

KIKNÉL CSAK A VAS DÖNT

„Tedd a te szablyádat helyére,
mert valakik fegyvert fognak,
fegyverrel kell veszniek“.

(Máté 29-52.)

*Csak fúdd fel magad jól, te törpe,
mint régi mese béka dögje,
mig népet éhbeszíni fogsz
És a vastól alig szuszogsz!*